

Manuel Lekuona: "Bi eliza izan ditugu azken urte hoietan: gurea, Euskalerriko Eliza, eta Franco-ren mendekoa"

Deia, 1977-12-28.

Don Manuel oiartzuarra da.

"Etxe txiki" izena duen eta beti behiak eta soroak izan dituen kale-baserrian, 1894go otsailak 9, orain dela 83 urte, jaio zen.

Urte hoiek denak, ez dakit non dituen.

Ez zaizkio nabari.

Apaiz zintzo, euskaltzale, disziplina askotan jakintsu, guda denboran eta gero hamaika pasia, merezi izan ditu egin dizkioten omenaldiak:

1. Jaioterri osoak, Oiartzun-ek, 1967'ko igande batez.

2. Biharamunean, astelen batez, apaizak: herria bete apaiz; "marea beltza" deitu zion petrolioarena asmotan zuen norbaitek. 3. Orain egiten dio "Kardaberaz" taldeak hirugarren hau, eta don Manuel-en omenez idatzitako lanak jasotzen dituen hiru liburu haundi eskeiniaz gainera. Izango ditu gorasarrea egingo dioten lagun jakintsuak, eta hamaika lagun ere bai mahi inguruan.

DEIAK ere bere hau egin nahi dio.

1. Sustraiak

Don Manuel-en gurasoak ere oiartzuarrak ziran: aita, Joxe Luis Lekuona, Iturrioz hauzoko "Auzpaindei"n jaioa; ama, Frantxiska Etxabeguren, "Lizarraga"n, don Manuel orain bizi den etxebizitzatik ikusten den baserri batean.

Lehenengo eskoltxoa, "Barrenanekoa": oraindik "Morrontxona" esaten zaion etxe batean, "kartela" eta kantu bidez ikasten zuten irakurtzen; eta gero, Viteri-ren "Beko eskolan" ("ez da hamabost egun etxe hori bota dutela"), eta maixuak: Gatzaga-tar bat, Burgos-ko beste bat, oso ona, eta hoiien tartean maixu ez izan arren ongi laguntzen zien "Auzpaindei"ko Joxe Ramon Goienetxe, "Piarres".

Garai hartako Oiartzun, ehun bat etxe kalean eta bostehun baserrikoa zen; baserri hoietako batzu, hauzotxoak osatzen: Alzibar eta Iturrioz, esate baterako, hau torre, harmarri eta guzti. Orduan, denera, lau bat mila biztanle, gaurko erdia baino gutxiago.

2. Eliza

Don Manuel-en bokazioa, Eliza izan da: "Elizari zor diot nik naizen guztia eta egin dutan dena".

Dei honen bidea, aitaturako osaba Migel Antonio Iñarra apaiz eta idazleak utzitako liburuak izan ziren; kutxa bete. Amonaren eskua ere hor. Gurasoena, zer esanik ez.

Giro osoa ere halakoa zen orduan.

Baliarrain-a joateko bideak, amonak eta serora Xalbadorak egin zituzten. Han, hamar urteko mutikoa zen Manueltxok, don Luis Sarasola aurkitu zuen Erretore: "oso karitatetsua"; eta adiskide bezala beste batzuen artean, David Esnal eta Joxe Migel Barandiaran; danetara, ogei ta hamar bat.

Euskal giroa lagun artean, eta Retórica eta abarreko erderakadak, latinak bezala, buruz ikasi behar.

Hemendik, hiru urte barru, Gasteiza.

Gasteizen egin zituen don Joxe Migel-ekin batera Filosofia (3 urte) eta Teologia (4 urte), eta geroztik beti adiskide handiak. Gero, Melo y Alcalde; honi zor zaio Seminarioan lehenengo aldiz, 1915an, jarri zen euskarazko ikastaroa, eta honek don Manuel izan zuen lehendabiziko maixu. 1916an Meza eman, eta honetaz gainera, oiartzuar apaiz gazteak ba zuen beste lanik: Antonio Pildain-ek erakutsi zion hebreoa, eta Barandiaran-ekin ikasi zuen arkeologia irakasten hasi zuen. Guda garaian erantsiko zizkioten irakaskintza hoiei hainbat isats gorri. Hontan zebilela, 1919-1920 kurso bukaeran, etorri zitzaion Pildain-ek egin eta Eijo y Garayk onartu zuen dotriña euskaratzeko agindua; bukatu zuanean, Xabier-en zegoen "Orixe"-rengana jo zuen iritzi eske; orduan ezagutu zuen elkar. Honek ikusi eta gero, Arzipresteak aztertu zuten, eta ondorengo pauso bezala, Euskaltzaindira: ohar gutxi egin zizkioten orduko Azkue, Altube, Eguzkiza eta besteak.

Hau izan da Astete-ren: "... Jainkoa da gauza infinitamente poderosua" ezkerostik orain arte iraun duena. Aitzol-ek giro hontan lan asko egin zuen. Gasteiz-tik botea izan zen arte: don Manuel-ekin batera ateratzen zuen *Gure misiolaria* (1925), "Gizon dinamikoa zen –dio don Manuel-ek– sortzailea oso, eta eratzaile harrigarria".

– Eta, Errepublika garaian?

– Berebiziko lanak egin ziran garai hartan. Gauza on asko. Hoiene artean, "Kardaberaz" talde bidez alfabetatzeko sortu zen kezka eta lorpena izan zen; eta alfabetatze hau, irakurtzez gainera idazteari dagokionean ere bai, Seminaristak idazten trebetzeko. Eta beste zerbait: apaiz berriak gehienbat bizkaitar eta gipuzkoarrak ziranez. Araba-ko herrietara joaten ziren lehenengo urtetan, eta abesti eta dantza bidez euskara itsasteko bide ederrak eginak dira garai hartan; nere anai Martin, Musitu-n egondu zen.

3. Guda

– Non arrapatu zinduen 1936ak?

– Mateo gotzai jaunari bixita pastoralean laguntzen nebilela. Arabako herrixka batean... Dena utzi, eta Gasteiza, noski: beldurgarria zen hango giroa! Dena harmaz hartua, eta Gotzai jauna fusilatu nahi zutela!... Burgos-ko dei bat izan zuen: hara joateko; baina garai berean beste ixil-mandatu bat: ez joateko, bideak hiltzeko asmotan zirela. Hara gure herriko Elizaren egoera!... Gero, generalak erabaki zuten Frantzira botatzea; eta egin zuten... Zuk lehengoan Zaitegi-ri egin zenion elkarrizketa batean salatu

zenuenari nik xehetasun batzu egin nahi nizkioke: gure Eliza izan zen persegitua, Gotzai jaunagandik hasita; hemen ba zirala Franco-ren mendeko serbitzari batzu, bai noski; baina ez ziren gure herriko apaizen izenean zebiltzenak; gure herriko Eliza jatorra, zanpaketa gogor hau sufritu zuena izan zen... Gero, atzerriratzeko gotzaiaren bila etorri ziren arteko erreketek batek esan zuen ordurako Iruñan 3.000 bat izan zirela garbituak, "por vía de limpieza". Aditzen al duzu?!

– Ikaragarria; eta zu?

– Bildurrak, noski. Nere, eta ni bezalako besteen aurkako salaketan hasiak ziran: euskal lanetan egiten genituen pekatu larriak; uda hartan, gure etxeko ezaguna zen bat buru zela joan zen Saturraran-a ni hiltzeko agindua zuen pikete bat; baina ni urte hartan joan ez. Gasteizen geratu nintzen Konzepzio egunerarte, abenduak 8, eta, hara, orain dira 41 urte handik atera nintzela...

– Nola jakin zenuen anaien berri?

– Ba, hara: larunbata zen. Santa Brigida eguna (don Manuel-en erreferentziak santu egunak izaten dira gehienetan), urriak 8, afalaurrean don Antonio Eiguren zestuarrak deitu zidan bere gelara, eta han aitortu zidan guzia: zazpi hilabete koadjutore zeramatzaneko Errenteri-tik hartu. Hernani-ra eraman eta beste batzuekin hoietako batzu apaizak, fusilatu zutela...

– Martin, zortzigarren anaia zenuten; beste bat ere hil zizuten, don Manuel...

– Bai, Julian, zortzigarrena, txikiarenaren aurrekoa... (don Manuel-ek zotinari eusten dio, min denak gogora arazi dizkiot, pena dut hontaz neronek)... bai, Julian Oiartzundik hartu eta Gaintxurizketa inguruan, Lezo aldean, edo beste batzu diotenez, Endarlaza inguruan, ez dakigu non fusilatu zuten eta non lurreman zioten ere.

– Eta zu, don Manuel?

– Ni, Gasteiztik Lasartera, Amabirjiña egunean, abenduak 8; arreba nik han; baiña berehala konturatu ginen zituen haurrekin ez zegoela ixilean haren etxean egoterik, eta don Antonio Abaunza, azkoitiarra, Lasarteko Brigidetan kapellau zegonez ("hau izan zen aingerua eta gizona!") bertan gordetzeko bidea eskaini zidan; lau urte eta bost hilabete egon nintzen han gordeta itxitako mojen konbentu hontan, atera gabe, nere arrebaren senarra, Juanito (oraintsu hil berria) bakarrik bixitara etortzen zela... Hemen idatzi nituen Lasarteko eta Oiartzungo historiak, eta baita gerratik honuntzako nere hamabi kantik ere... Izan, hamairu ziran, baina azkenekoan Franco ikusten zuten nonbait, eta gero *Egan*-en argitaratu zenean, azken kanta hau auto-zentsurak jan zuen...

– Zer zen zentsura-arrixkagarri zen hau?

– Ba, Belengo Jesus-en negarrek ezin geratu, eta zergatik?, ba artzaie artean soldadu zahar bat ikusten zuelako...

– Eta hau Franco izan...

– Hala ikusten zuten batzu, eta zitekera baizen...

Eta don Manuel-en irripar zabal honek begiak ere pixten dizkionean, ume baten aurpegi borobil eta zurigorri garbi bat erakusten dit.

Bertsolaritzaz eta arteaz ari denean ikusten dioten argi beraz piztua. Ikustekoa da, eta sentitzekoa.

– Lasarten, 1941 arte izkutuan, eta hemendik, nora? –galdetzen diot.

– Kalahorra-ra, beste desterru bat; hospital batean lekutxo bat aurkitu nuen, lorailean sartu, eta hamalau urte bertan... Hemen idatzi nituen monografia batzu: *Berceo-n*; *Principe de Viana-n* ere bai. Noizpeinka etortzen nintzen. Oiartzuna, gutxi, eta joan-etorri laburretan; oraindik begiz hartua baininduten, pentsa!; jakin nik aurretik Gipuzkoako izen zerrenda luzeak Iruñan zituztela, eta han, nere bi anaiekin eta beste askoren artean, ni ere gurutze batekin markatua nengoela... Pentsa!... Ezta Hitler-ek ere hain hotzean!...

– Guda honek, zuk idazten lagundutako Santakruz-en historia gogora ekarriko zizun, ba, sarritan.

– Bai; gure betiko gerra gaiztoak... Olazabal-ek egindako liburuari laguntza asko eman nion, bai; honen aurretik, eta nere laguntzarekin, *La croix de sang* deritzan bat atera zuen prantsez batek, gero *La cruz de sangre* bezala Donostian argitaratu zena; eta neri egindako eskeintza daramana, hain xuxen. *La Constancia*-ko nagusi zen Mundaizko Olazabal-ek hau jakin, eta gero Piralak beltzen informeeekin atera zuen liburuak eraginda, nigana etorri zen, eta nik euskaraz Santakruz kuadrilako oiartzuarrengandik jasotako elkarrizketaz baliatuta laguntza haundia eman nion, hiru urte luzez...

4. Jakintza

– Goazen paketsuago den beste giro batera, don Manuel: zuk bi Greco aurkitu dituzu Euskalerrian.

– Bai, bat Gatzagan, hango Dorleta ermitan, 1919-20ko kursoak ibilaldi bat dela-ta: San Frantzisko bat, Zuloagak erabaki zuen gero jatorra zela; gaur, buelta asko eman eta gero, eta lapurtuko ote duten beldurrez, Donostiako Aurrezkikutzako kaja fuertean dago... Harritzen, zera, e, ba halaxe da. Eta bigarrena, 1925-26go kursoko beste ibilaldi batean, eta hau Iraeta-ko kapillatxoan errosarioa errezatzen ari ginela, tapa!, nere begiak kuadroetara, eta gero han ikusten dut gure San Pablo, larrutxazko liburu bat eskuan duela, eta honen bizkarrean: *Domenikos Theotokopoulos lo hizo*, Greco-ren firma. Istilu askoren ondoren, eta honen kopia bat Iraetan ba dago ere, jatorrizkoa Madrid-en da nonbait.

– Arteaz asko idatzi duzu.

– Bai, zerbaitxo bat, orain aterako dira "Kardaberaz" taldeak eratzen ari den omenaldia dela-ta, liburuetan. Nik erabilitako gaiak, asko: Pre-romanikoa eta Romanikoa gure herrian, batez ere Gipuzkoan: Escudero-ren opera ederra den *Zigor*-i letra nik jarri niola ba dakizu; nota bakoitzerako, silaba bat!; hiru urteko lana. Hau Andoain-en egin nuen, hain xuxen. Eta zure herritar jatorra eta lagun ona duzun Pedro Arregiren etxean bizi nintzela. Ahaztu baizaigu biei Kalahorra-tik etorri eta gero Andoain-go etxe hontan 18 urte egin ditudala, oraintsu Oiartzuna etorri naizen arte!...

– Historia ere idatzi duzu.

– Bai, Kalahorran egindakoan hiru elizen historiak tarteko. Lasarten eginak (*Una fundación de los Oquendo*), eta baita Oiartzungo eta Andoaingo elizen historia ere, hau 1971an. Nere liburutik ezagunena. *Historia de la literatura oral vasca* (1935), hiru edizio izan dituen...

5. Euskara

– Bai, euskara dut zuri galdetzeko azken gaia.

– Euskara bai... Neretzat, hitz bitan esateko: herria, gauza sakona eta errespetagarria da; herri batean, pertsonalitate fisikoak baina moralak indar gehiago du; herri baten hizkuntza, gure Jaungoikoak egin duen gauza haundienetako bat da hauxe; gizonari eman dio zentzu hori, alkartzeko; eta alkartasun hontza sortu da familia, eta honen ondoren, herria. Hala, herri baten hizkuntza, bere animaren erdia da. Eta hizkuntzaren inguruan dei berezi bat: aitatu duzun ahozko literatura, eta bertsolaritza. Nere aita zenak esan zuena dut beti gogoan: "Herriko festetan gauz ederrenak: 1. Meza nagusi eder bat. 2. Pelota partidu polit bat. 3. Bazkari on bat. 4. Arratsaldean, bertsolariak. Eta ez dut ahazteko, 1918an Oiñatin eratu zen Kongresoan, ni euskarazko atalean negoen. Urruti eramango ginduzken gauza asko esango nizkizuke. Ordurako. Seminarioan erakusten nituen nik gai hoién, eta Anjel Apraiz-ek sortutako Euzko Ikaskuntza bidez 1930an eman nuen Bergarako Kongresoan bere gai hontazko hitzaldiaren lehenengo zatia: Koplak eta giro guztia, exenploak eta toberak; gero, Donostian eman nuen bigarrena: Bertsolaritzaren inprobisazioa; eta azken honek eragin zion "Aitzol"i; ordurarte olerki bidea ikusten zuen euskara eta herritasunaren eragile, eta hemendik aurrera, bertsolaritza ere hartu zuen oso kontuan.

– Euskaltzaindia, don Manuel.

– Sarrera, 1918an egin nuen, laguntzaile bezala, eta Azkuek bere hiztegi baten erregalia egin zidan; han ziren "Orixe", idazkari zen Pierre Lhande, eta Elizalde, Altube... gizatasun handiko erakundea! Euskaltzain oso izateko sarrera, berriz, Iruñan egin nuen 1950an. Urte gorriak hoiék. Gero dakizunez, lehendakari aukeratua izan nintzan, eta nere urren, Aita Villasante. Ba dakizu gertatua: Honen geroztikoa aitatzek ez dit batere pozik ematen...

Baina ezin buka halako elkarrizketa hau amaitu behar eta han utzi dut don Manuel, zutik, irriparra ahoan, nik emandako nekeak barkatzen. Errege egunerako eman behar duen hitzaldi bat gertatzen.

Beti lanean.

Zorionak, don Manuel.

Dos iglesias: La del Pueblo Vasco y la sometida a Franco

Hace unos días hice una entrevista a Jokin Zaitegi y acusaba a algunas órdenes religiosas de alejar del País a aquéllos de sus miembros que de una u otra manera habían estado al servicio de la cultura vasca.

Con gran daño para la Iglesia. Cuando llegué a hablar con Don Manuel Lecuona para DEIA me advirtió: "No vas a citar entre mis perseguidores a la Iglesia; ten en cuenta que aquí ha habido dos Iglesias: nuestra Iglesia, la Iglesia del Pueblo Vasco, que tantos ejemplos de sacrificio, de valentía y de lealtad ha dado durante estos tristes cuarenta años, y la Iglesia sometida a Franco. Y la Iglesia en si está al margen de estas coyunturas".

Desde luego que don Manuel tiene razón.

El mismo es un ejemplo: destituido y perseguido, condenado friamente a muerte en una lista que sí logró llevarse la vida de dos hermanos suyos fusilados: el primero de ellos sacerdote en la Parroquia en Rentería.

Don Manuel Lekuona estuvo escondido casi cinco años en un convento de monjas de clausura en Lasarte, luego desterrado durante catorce en Calahorra, y dieciocho años relegado en una capellanía del Hospital de Andoain.

Estuvo lejos de mí la idea de acusar a la Iglesia de mi pueblo, a la que debo la fe que se salvó de la catástrofe que vivió, y cuyas consecuencias padece ahora el aparato de la Iglesia oficial española. Como dice don Manuel: "la Iglesia vasca hemos sido nosotros; y nuestra Iglesia no ha sido perseguidora, sino perseguida, con su Obispo don Mateo Múgica a la cabeza".

Y añade otra verdad:

"Roma está muy lejos; durante estos terribles años hemos tenido muchos y muy malos informadores; y con mayores facilidades para filtrarse que nosotros".

Tanto lo que decía en la entrevista con Zaitegi como lo que digo en ésta de Lekuona son verdad.

Verdades que se suman.

Basta leer las dos para comprobar que casan los testimonios de dos hombres y sacerdotes nuestros que han vivido dos exilios diferentes: el de aquél en América, el de éste en su propio pueblo.

No sé cuál de los dos es más doloroso.